

KAMELEONTER

&

FANNY  
FORSBERG  
LUNDELL

fri tanke

KOSMOPOLITER

# Innehåll

Inledning .....	7
1. Andraspråksinläring som forskningsfält – en kort historik.....	19
2. Språkliga kategorier och socialisering i ett nytt sammanhang.....	27
3. Hur bra kan vuxna bli på ett andraspråk?.....	41
4. Global mobilitet och vuxnas andraspråksinläring – beskrivning av ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt.....	61
5. Hur bra blir svenskar i Frankrike och fransmän i Sverige på respektive språk – och vilka faktorer är utslagsgivande? .....	79
6. Migranternas berättelser – vad har varit avgörande för språkinläringen? Och hur avgörande har språket varit för livet i det nya landet? .....	99
7. Frankrike och Sverige som migrationsländer – språkpolitiska och språkideologiska faktorer .....	165
8. Individ och språket i samhället – vad kan vi dra för slutsatser?.....	213
Författarens tack.....	233
Referenser.....	235
Noter .....	251

# Inledning

2019 VAR ÅRET då svenska politiker unisont började tala om den vitala rollen som svenska språket hade för integrationen. Såväl dåvarande statsministern Stefan Löfven som Moderaternas partiledare Ulf Kristersson begagnade sig av den både coachande och uppfordrande formuleringen att »alla ska snabbt lära sig svenska«. <sup>1</sup> Moderaterna lanserade under detta år sin integrationskommission, som gav det svenska språket en framskjuten position. <sup>2</sup> Några månader tidigare hade språkkunskaper förts upp på agendan genom januariavtalet, där punkt 41 innehöll ett förslag om att införa språkstest för medborgarskap. Det verkade alltså, i ett slag, råda en bred politisk enighet om att språkkunskaper är viktiga och att det krävs politiska reformer för att främja dem. En stor skillnad mot det tidiga 2000-talet, då Lars Leijonborg var så gott som ensam om att insistera på språkets betydelse i form av idén om ett språkstest för medborgarskap.

Dessa utspel ägde rum när jag precis hade börjat bedriva ett jämförande forskningsprojekt om betydelsen av sociala och psykologiska faktorer för vuxnas andraspråksinläring i Sverige och Frankrike. Detta var något jag länge velat undersöka, men tålmodigt fått vänta på finansiering för att göra i större skala. <sup>3</sup> Under de här åren (2018–2021) har jag träffat svenskar som lämnat Sverige för Frankrike och fransmän som lämnat Frankrike för Sverige. De har alla – mer eller mindre – påbörjat ett nytt liv på ett annat språk. De är migranter, men kanske inte av det slag vi ofta hör talas om i den offentliga debatten. Jag har

inte sällan mötts av reaktionen att de här individerna förstås skiljer sig mycket från de som lämnat sitt hemland av andra skäl. Omständigheterna är inte desamma, vare sig när det gäller migrationsmotiv eller socio-ekonomiska sammanhang. Mitt projekt ligger alltså vid första anblicken i utkanten av debatten om språk och migration.

Jag menar dock att de insikter om vuxnas andraspråksinläring i två skilda länder som projektet genererat (om svenskar och fransmän) dels har allmängiltiga implikationer, dels också kan förklara varför språkinläring kan ge andra resultat för andra grupper av migranter. Frågan om vilka faktorer som påverkar hur bra vuxna kan bli på ett andraspråk som de lär sig senare i livet har sysselsatt forskare i ett halvt sekel. Det har nu blivit en fråga av avgörande betydelse för vår av global migration präglade samtid. Boken är därmed ett resultat av ett forskningsprojekt som bedrivits i skuggan av en växande debatt om språkets betydelse, migration, integration<sup>4</sup> och vuxnas andraspråksinläring – ett projekt som hade kunnat handla bara om svenskar och fransmän, men som också kommit att handla om en större fråga. Givet den uppmärksamhet som språkkunskaper kommit att få i den offentliga debatten, är det svårt att skriva en bok om vuxnas andraspråksinläring utan att beröra dagsaktuella politiska spörsmål.

Mitt eget intresse för dessa frågor väcktes vid millennieskiftets början. Då var jag kandidatstudent i franska, nyss hemkommen – med blandade känslor – från några år i Paris. Jag var fortfarande osäker på var jag skulle leva mitt liv, skulle jag ta klivet och faktiskt emigrera – eller skulle jag välja tryggheten det innebär att vara på hemmaplan? Det enda jag var säker på var att jag ville fortsätta studera franska. I en av de klassiskt sterila salarna i Södra husen på Frescati – ni som varit där vet! – upptäckte jag forskningsfältet andraspråksinläring. Kunde

man forska om allt det som jag just varit med om i Paris? Där inlärningen av ett nytt språk och livet i ett nytt land givit upphov till så många tankar om människans möjligheter, men också begränsningar. Om den heltidssysselsättning det är att skaffa sig ett nytt liv på en annan plats. På Stockholms universitet fanns världsledande forskning om den så kallade *kritiska perioden för språkinlärning*, alltså att det var svårare att lära sig ett språk efter puberteten. Vi fick höra mycket om ålderns betydelse för hur bra man kunde bli på ett andraspråk. Jag förstod efter ett tag att de språkliga strukturer man undersökte var subtila: kunde spansktalande invandrare göra distinktionen mellan p och b på samma sätt som svenskar, till exempel? Ofta behövde man borra djupt för att komma åt verkliga skillnader mellan mycket avancerade andraspråkstalare och infödda talare. Det var teoretiskt mycket intressant forskning. Hur kom det sig att någon som lärde sig språket i mycket unga år klarade av detta, men att det redan i 15-årsåldern kunde vara omöjligt att lyckas i samma utsträckning?

Det fanns emellertid en retorik kring detta fokus på ålder som började skava. Inte på grund av problem med den forskning som bedrevs, som var internationellt framstående och teoretiskt viktig. Det är ett faktum att subtila skillnader i regel förekommer mellan första- och andraspråkstalare. Nej, det berodde främst på att den kritiska perioden för språkinlärning var ett av fältets begrepp som verkligen nått utanför universitetets murar. Det väckte intresse, men vantolkades ofta. Kanske var ålder en bekväm förklaring? Är det någon idé att försöka lära sig ett nytt språk som vuxen? Är det inte mycket bättre att börja lära sig nya språk redan på förskolan? Åldersfixeringen ledde ofta till en slags känsla av resignation. Man fick helt enkelt förvänta sig och nöja sig med sämre resultat om man började lära sig språk när man var äldre. Det fanns ju till och

med de som påstod att man hade biologin mot sig, så vad kunde man göra?

Förutom att defaitism gör oss maktlösa stämde denna syn på vuxnas språkinlärning framförallt inte med mina upplevelser från Frankrike. I Paris fanns många utlänningar som blivit förvånansvärt bra på att tala franska. De var som språkliga kameleonter. Som alltså lyckades smälta in bland andra fransmän genom sitt sätt att tala. Det framstod som ett fullt möjligt mål att satsa på att tala franska utan brytning i Frankrike. Det var något som en hel del personer lyckades med – och det var något som, från fransmännens håll, förväntades och som man lade stor vikt vid. Åtminstone på den tiden, alltså för ungefär 20 år sedan. Jag har tappat räkningen på alla de gånger som min språkbehärskning har varit i fokus i olika sociala sammanhang i Frankrike. »Vous avez un petit accent« (Ni har en liten brytning) är kanske en av de vanligaste fraser som jag mötts av under de första fem minuterna i samtal med en fransman (tio minuter om jag har en bra dag!). Om man har en masochistisk läggning och därmed står ut med ständiga kommentarer om ens sätt att tala, fortsätter man ändå tråget att lära sig det språk som tidigare representerade höjden av kulturellt kapital. Kanske just därför. Hursomhelst, det är inte ovanligt att dissonans ger upphov till lust att ta reda på hur något verkligen förhåller sig. Andraspråksinlärning verkade intressant att forska om och jag började så småningom doktorera. Efter några år tog jag mig till svenskarna i Paris med en MP3-spelare och började steg för steg att kartlägga deras fascinerande språkbehärskning. Jag förväntade mig inte att finna alltigenom inföddlik franska, men jag hade en känsla av att det var värt att rikta ljuset mot dessa ovanligt goda andraspråkstalare. Att vi kunde lära oss något nytt om andraspråksinlärning genom dem.

Ungefär samtidigt blev effekterna av flera decenniers asylinvandring tydligare i Sverige. »Välkommen till förorten« med Latin Kings hade jag lyssnat sönder redan under gymnasiet, begreppet integration användes allt oftare och jag funderade på att plugga »svenska som andraspråk« på universitetet. Diskursen om andraspråksinlärning som växte fram i Sverige var mer genomsyrad av ett »omsorgsperspektiv«, i alla fall från akademiskt håll. Det svenska språket var svårt att lära sig, man skulle ha förståelse för att alla inte kunde lära sig lika bra och snabbt och språkkrav var något som saknade positiva effekter och i sig var diskriminerande.

Än idag är det ofta denna typ av tongångar vi hör. I en debattartikel från hösten 2019 om språkkrav för medborgarskap, skriver till exempel åtta svenska språkforskare att: »Vi vet till exempel att såväl lärare som handledare och chefer på arbetsplatser behöver kunskaper i flerspråkighet och metoder för att stötta individers språkutveckling. Samhället – utbildningssystemet, arbetsgivare, yrkesföreningar med flera – behöver utveckla och erbjuda sådana kunskaper och metoder.« Samma författare skriver också att: »Som forskare i språkpolitik, flerspråkighet och svenska som andraspråk vill vi påtala vikten av att ta hänsyn till den mängd forskning om språkutveckling som finns (i Sverige och internationellt) när en utredning tillsätts och genomförs. Denna forskning tydliggör att individ och samhälle har ett gemensamt ansvar för språkutveckling [...]«. <sup>5</sup> Båda dessa uttalanden vittnar om ett synsätt som karaktäriserat debatten om svenska som andraspråk, det vill säga, att samhället (preciserat som utbildningssystem, arbetsgivare och yrkesföreningar i denna artikel), ska fylla en viktig funktion när det gäller individers språkinlärning. Det är uppenbart att det här inte enbart handlar om forskningsrön utan också om normativa ställningstaganden kopplade till ansvarsfördelning mellan

individer, stat och civilsamhälle för individers språkinläring. Det är intressant att försöka förflytta dessa formuleringar och tankar till en fransk kontext. Det blir då direkt uppenbart att tankarna är avhängiga av ett visst ideologiskt synsätt. Att en fransk arbetsgivare skulle försöka utveckla »kunskaper i flerspråkighet och metoder för att stötta individers språkutveckling« är föga troligt. Senare i boken kommer jag att diskutera just språkideologiska förhållningssätt – de är inte något som grundar sig främst i empirisk forskning.

I Frankrike möttes jag av en självklarhet att jag skulle lära mig tala franska så bra som möjligt. Och inte bara det – det var också rimligt att jag skulle vilja bli fransk och skaffa mig ett franskt medborgarskap, alltså »avoir la nationalité française«. Jag påtalade för mina arbetskollegor att det inte behövdes, speciellt i och med EU:s regler för arbetstillstånd. Det övertygade dem knappast – vem ville inte bli fransk?

På senare år har Sverige också präglats av en annan typ av migration genom globaliseringen. Vi har börjat få en betydande arbetskraftsinvandring bestående av personer som inte alltid lär sig så mycket svenska. De arbetar på engelska och rör sig i internationella kretsar där många utbyten sker på detta globala lingua franca. Förutsättningarna för att lära sig svenska i Sverige har därmed förändrats. Jag hörde senast häromdagen en högutbildad italienare som jag ibland pratar med på lördagsmorgnarna i stallet säga »det är omöjligt att lära sig svenska i Sverige – alla pratar engelska«. Hur ser egentligen förutsättningarna ut för att lära sig svenska i Sverige idag – inte bara för de grupper som kommit genom asylinvandringen, utan även genom andra typer av mobilitet? De som kanske skulle kunna betecknas som kosmopoliter? Leder deras internationella intresse och rörlighet till flerspråkighet eller innebär en kosmopolitisk hållning idag att man enbart förlitar sig på engelska?



Vuxnas andraspråksinläring verkar med andra ord kunna motsvara mycket olika verkligheter. Dels varierar resultaten mellan individer avsevärt, dels varierar även det sätt man har talat om andraspråksinläring mellan olika sammanhang. Inom andraspråksforskningen under 1980- och 90-talet fokuserade man ofta på »universella utvecklingsgångar« och lade vikt vid det gemensamma och på något vis förutbestämda i andraspråksinlärningsprocessen. En del i detta universella perspektiv var att barn lärde sig språk på ett visst sätt och vuxna på ett annat – det som har kallats för *the fundamental difference hypothesis*.<sup>6</sup> Idag vet man att ålder är en viktig förklaringsfaktor, men den avtar i betydelse någon gång under tonåren. Dessutom är forskarna fortfarande oeniga om vad ålderseffekterna egentligen står för. Är det biologiska mognadsbegränsningar som gör att språkinläring verkar svårare efter puberteten eller handlar det snarare om skillnader i möjligheter att använda språket och sociala och psykologiska förändringar?<sup>7</sup>

Något som hursomhelst står klart är att startålder inte kan förklara varför personer som börjat lära sig språket som vuxna skiljer sig så mycket åt i hur bra de blir på sitt andraspråk. Vissa vuxna har knappt en hörbar brytning och har inte alls bott länge i sitt nya hemland. Andra talare har en oväntat låg språkfärdighet, trots många år i landet. Startålder hjälper oss inte att förklara detta. Det är dessa olikheter som den här boken kommer att utforska och försöka förklara. Det handlar om hur vi människor skiljer oss åt när vi ska lära oss ett andraspråk som vuxna, men också om hur olika språkinlärningsmiljöer påverkar oss. Det handlar om medfödda egenskaper, det sociala sammanhang vi hamnar i och även det större socio-politiska sammanhanget.

Denna ansats är ovanlig, då man inom andraspråksforskningen vanligtvis antingen brukar undersöka en enskild faktor, såsom språkbegåvning, eller intressera sig för sociala

omständigheter, antingen i närmiljön eller i det ideologiska sammanhanget. Det är både klokt och rimligt att inom ramar för en vetenskaplig artikel begränsa sig, men bokens längre format ger möjlighet till en mer heltäckande förklaring av de krafter som formar individens språkinläring som vuxen. Genom att jämföra två olika inlärningsmiljöer – Sverige och Frankrike – försöker jag beskriva vad som avgör hur bra vi blir på ett andraspråk som vi börjar lära oss senare i livet.

Trots mångfalden av faktorer som kommer att behandlas saknas en viktig faktor för vuxnas andraspråksinläring. Denna har tagits bort med flit. Det handlar om det typologiska avståndet mellan förstaspråket och andraspråket, alltså hur närbesläktade språken är. Visst hade det varit intressant och viktigt om jag haft deltagare med vitt skilda modersmål i undersökningen? Låt säga arabiska, polska och grekiska? Som antingen skulle lära sig franska i Frankrike eller svenska i Sverige? Det hade kunnat bli en väldigt bra studie. Men tyvärr knepig att genomföra. Så fort man inkluderar vitt skilda språk och kulturer, för det förmodligen också med sig en rad andra faktorer som kan påverka undersökningen. Detta myller av faktorer är förstås en realitet när vi talar om vuxnas andraspråksinläring, men de blir svåra att hantera i en vetenskaplig undersökning. Jag valde därför att begränsa mig till inblandningen av två språk: svenska och franska, för att just det typologiska avståndet skulle hållas konstant. Fokus är psykologiska och sociala faktorer, inte de språktypologiska. Man kan därmed också säga att resultaten som boken presenterar är allra mest relevanta för inläringssituationer där språken har ett liknande avstånd som mellan svenska och franska (till exempel ett annat romanskt språk som spanska, som ju tidigare varit ett av de stora invandrarspråken i Sverige).

Utgångspunkten är min nyfikenhet på hur individ, socialt sammanhang och samhälle vävs samman för att förklara vuxnas

andraspråksinlärning. En grundläggande premiss är att förståelsen för andraspråksinlärning i vuxen ålder måste bygga på en analys utifrån flera kunskapsfält: språkvetenskap, psykologi, sociologi och statsvetenskap. Det är också en önskan att berätta om hur just det här projektets resultat kan belysa och besvara aktuella frågeställningar om andraspråksinlärning som det svenska samhället står inför. Boken utgör därigenom ett bidrag till vår förståelse av vuxnas språkinlärning – och i ett bredare perspektiv av migration och integration i vuxen ålder.

Boken handlar således om något av det mest ansträngande man kan göra som vuxen: att lämna det land och sammanhang man fötts in i och försöka skapa sig en ny tillvaro någon annanstans. Det är så pass ansträngande, att merparten av oss nog inte skulle välja att göra det frivilligt. Därför är en stor del av migrationen i världen kopplad till politiska och ekonomiska svårigheter. Det innebär dock inte att det inte finns mer lustbetonad migration. Globaliseringen har som jag påpekade ovan inneburit att människor i mycket högre grad förflyttar sig av olika skäl som kan vara professionella, livsstilsbetingade, kulturella eller personliga, som kärleksrelationer. För många innebär det att lära sig ett nytt språk som vuxen, använda det för att kunna försörja sig, men också för att kunna leva i meningsfulla relationer. Det är på många sätt och vis att röra sig utanför sin bekvämlighetszon. Det är frustrerande och begränsande. Men kan också vara en källa till djup tillfredsställelse och en berikande upplevelse. Många är överens om att språk är en av de viktigaste framgångsfaktorerna för att kunna etablera sig i sitt nya hemland. Samtidigt har vi talat ytterst lite om vad det verkligen innebär att lära sig ett nytt språk som vuxen. Vilka faktorer och omständigheter är viktiga när man lär sig ett språk i vuxen ålder?

Frankrike är ett av de länder med störst antal utlandssvenskar (ca 30 000 personer<sup>8</sup>) och jag har länge studerat hur det går

för utvandrade svenskar i Paris att lära sig språket där. Nu vänder jag alltså på steken och undersöker också hur det går för fransmän som kommer till Sverige. 2020 uppskattade SCB att ca 12 000 personer med franskt medborgarskap är bosatta i Sverige. Det är givetvis en mindre andel av alla de fransmän som valt att bosätta sig utomlands, än andelen svenskar som valt att bosätta sig i Frankrike. En jämförelse är att det bor nästan 150 000 franska medborgare i London.<sup>9</sup> För första gången, utifrån min kännedom, kommer Stockholms-fransmännen att undersökas – hur väl lär de sig det svenska språket, hur ser deras migrationserfarenhet ut?

Målet med min undersökning är som sagt att förklara variationen i vuxnas andraspråksinläring. Samtidigt blir det också en studie, i viss mån, av Frankrike och Sverige. Sedda utifrån den andres perspektiv och hur det är att vara utlänning i respektive land. Frankrike är ett land som både står nära och långt ifrån Sverige. Politiskt har vi en del gemensamt med ett långvarigt socialdemokratiskt förflutet, men däremot har vi bedrivit mycket olika politik när det gäller just integration och språkpolitik. Medan Sverige sedan 1970-talet har bedrivit en multikulturalistiskt orienterad integrations- och språkpolitik, har Frankrike fört en mer assimilationistiskt inriktad sådan. Det är nog inte ovanligt att det finns en slags ömsesidig förundran – och kanske även skepsis – över hur olika man hanterar frågor gällande kultur, nation, identitet och inte minst språk i dessa två länder.

Boken kommer till en början att fördjupa den teoretiska bakgrund som redan berörts här i inledningen. Tidigare forskning utgör i vetenskapligt arbete funderingen mot vilken de nya resultaten träder fram. Andraspråksinläring som forskningsfält är relativt okänt för många. För att förstå kunskapsbidraget i boken vill jag därför först i korthet gå igenom utvecklingen av fältet,

## *Inledning*

innan jag går igenom relevant teori och empiri för just detta projekt. Därefter vecklar jag ut projektet i dess tre olika delar: individuella skillnader på gruppnivå, forskningsdeltagarnas egna berättelser om språkinlärning och individuella skillnader och till sist en genomgång av den ideologiska inramning som deltagarna befinner sig i. Vilka lärdomar kan detta jämförande forskningsprojekt erbjuda? Hur kan man tänka kring språkets roll och språkinlärningsprocessen i vår tid – i Sverige? Vad kan vi lära oss om Sverige – genom jämförelsen med Frankrike?